
ВЕЙЛАНДЕ Л.В.-В.

кандидат педагогічних наук,
Одеський національний
університет імені І.І.Мечникова,
м. Одеса, Україна

ПРОБЛЕМИ УНІВЕРСИТЕТИЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ У СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена проблемі дослідження динаміки змін форм педагогічної освіти, еволюції моделей педагогічної освіти, виявленню загальних тенденцій змін системи вищої педагогічної освіти. Автор аналізує проблему університетизації педагогічної освіти як одного з варіантів рішення проблеми структурної перебудови педагогічної освіти в кінці ХХ ст. У статті розглянуто сутність процесу університетизації педагогічної освіти, а також загальні тенденції у рішенні означеної проблеми зарубіжними системами вищої освіти. Автор аналізує світову практику університетизації на прикладі систем вищої освіти США, Канади, Китаю та Республіки Білорусь. Аналізуючи процес університетизації системи вищої педагогічної освіти в Україні, автор визначає переваги та недоліки системи педагогічної освіти у класичних університетах, виявляє суттєві протиріччя та напрямки подальшого дослідження означеної проблеми.

Ключові слова: класичний університет, педагогічний університет, система вищої педагогічної освіти, університетизація педагогічної освіти.

Статья посвящена проблеме исследования динамики изменений форм педагогического образования, эволюции моделей педагогического образования. В статье проанализированы основные этапы развития педагогического образования в Украине, основные тенденции в организационных изменениях высшего педагогического образования на современном этапе. Автор статьи анализирует проблему университетизации педагогического образования как один из вариантов решения проблемы структурной перестройки педагогического образования в конце ХХ ст. В статье рассматривается сущность процесса университетизации педагогического образования, а также общие тенденции в решении

данной проблемы зарубежными системами высшего образования. Автор анализирует мировую практику университетизации на примере систем высшего педагогического образования США, Канады, Китая и Республики Беларусь. Анализируя процесс университетизации в системе высшего педагогического образования в Украине, автор определяет преимущества и недостатки системы педагогического образования в классических университетах, выявляет существующие противоречия и направления дальнейшего исследования данной проблемы.

Ключевые слова: классический университет, педагогический университет, система высшего педагогического образования, университетизация педагогического образования.

The Article is devoted to a problem of research of dynamics of changes in forms of pedagogical education, evolution of models of pedagogical education. The main stages of development of pedagogical education in Ukraine, the main trends in organizational changes of higher pedagogical education at the present stage have been analyzed. The Author of the Article analyzes a problem of universitization of pedagogical education as one of the variants of solution of a problem of structural reconstruction of pedagogical education at the end of XX cent. The Article considers of the process of universitization of pedagogical education as well as other trends in solution of this problem by foreign systems of higher education/ The Author analyzes the world's practice of universitization by example of systems of higher pedagogical education in USA, Canada, China and Republic of Belarus. Analyzing the process of universitization in Ukrainian higher pedagogical education system, the Author determines advantages and disadvantages of the pedagogical education system in classic universities, reveals existing contradictions and directions of subsequent research of this problem.

Key words: classic university, pedagogical university, system of higher pedagogical education, universitization of pedagogical education.

Підготовка педагогічних кадрів є центральним компонентом системи освіти, якість та рівень якої визначає перспективи розвитку вітчизняної освітньої системи. У сучасній системі вищої педагогічної освіти України підготовкою педагогічних кадрів для загальноосвітніх навчальних закладів займаються: педагогічні інститути та

університети, педагогічні академії, класичні університети та профільні факультети непрофільних вузів. Складність та багатогранність діяльності закладів середньої освіти, профілізація сучасної школи вимагають певного рівня професійної компетентності викладача, вимагають кваліфікаційного розмаїття підготовки до роботи в основній та профільній школі,

в інноваційних навчальних закладах. Викладач профільної школи повинен відрізнятися від вчителя загальноосвітньої школи дослідницькою спрямованістю освітньої діяльності, умінням організувати процес навчання в інноваційних навчальних закладах. Все це робить актуальним питання форм, місця та змісту педагогічної освіти, яку може отримати майбутній фахівець та може запропонувати держава майбутньому вчителю.

Метою нашого дослідження є дослідження динаміки змін форм педагогічної освіти, еволюції моделей педагогічної освіти, виявлення загальних тенденцій.

Методологічні, теоретичні засади, шляхи оновлення педагогічної освіти розкрито в працях сучасних учених: А. Алексюка, В. Андрущенко, А. Бойко, В. Бондаря, О. Глузманом, О. Дубасенюк, А. Капської, Н. Кузьміної, В. Лугового, В. Майбородою, О. Мороза, В. Сластьоніна, О. Сухомлинської, Л. Хомич, М. Ярмаченка та ін. Узагальнюючи проведені дослідження автори виокремлюють деякі актуальні тенденції розвитку педагогічної освіти в Україні.

Історично педагогічна освіта як спеціальна діяльність виникла не разом з появою університетів, а стає породженням розвитку самої системи освіти. У XI ст. були створені перші університети, перша педагогічна школа з'являється у XVII ст., від того часу система педагогічної освіти поступово трансформується під впливом національних, культурних вимог регіону, відкликаючись на вимоги часу.

Початком розвитку системи вищої освіти в Україні історики вважають рік заснування Києво-Могилянської колегії (1632). [5]. Освітня тенденція у діяльності вітчизняних університетів набуває поширення з початку XIX ст.

Центрами наукової думки, підготовки вчених, учителів для середніх шкіл та інших фахівців в Україні на початку XIX ст. стали Харківський, Київський і Новоросійський (м. Одеса) університети. Історико-системний аналіз державного законодавства щодо розвитку вітчизняної загальноосвітньої та професійної школи того періоду показав, що найактуальніші сучасні тенденції педагогічної освіти (багаторівневість, університетизація, педагогізація, регіоналізація, неперервність) були започатковані освітньо-науковою діяльністю саме Київського та Харківського імператорських університетів [3].

Новий поштовх у розвитку педагогічної освіти було надано створенням педагогічних інститутів при кожному університеті на початку XIX ст. Разом з цим університетська педагогічна освіта набула свого розвитку у відкритті кафедр педагогіки, завданням яких була професійно-педагогічна підготовка студентів як майбутніх учителів. Це надало змогу розмежувати педагогічну освіту класичного університету та самостійне подальше існування педагогічних інститутів.

За період від 1917 до 1941 р.р. в Україні склалася університетська система, яка містилася з шести класичних університетів – Київського, Харківського, Львівського, Одеського, Дніпропетровського та Черновецького. У 60-70 роках з'являються дві протидіючі тенденції: по-перше, прагнення долучити студентів до наукової діяльності, ігноруючи при цьому педагогічну підготовку; по-друге, потреба у значному покращенні рівня професійно-педагогічної підготовки в університеті, збільшення часу на педагогічні дисципліни та педагогічну практику.

Розвиток української педагогічної освіти з початку 90-х років будувався відповідно до власної національної

специфіки. За період існування радянської України у XX ст. склалася достатньо чітка за структурою та змістом система педагогічної освіти, основними елементами якої були педагогічні інститути та педагогічні училища; класичні університети у більшості були орієнтовані на підготовку викладачів педвузів, вузів іншого профілю. У пострадянській період основною тенденцією у трансформації системи педагогічної освіти стали структурні перебудови. Одним з прикладів є переведення педагогічних інститутів у статус університетів та академій. Причин такого були соціально-економічні умови життя населення України (девальвація педагогічної освіти, необхідність підвищення статусу педагогічних інститутів разом зі зміною статусу майбутньої професії). Так, Лазарева Ю.В. визначає роль вищої освіти того часу, як роль «соціального сейфу», куди батьки поміщали своїх дітей зберігаючи їх від негативного впливу середовища. Освітній ринок швидко відреагував на такий попит, та запропонував велику кількість університетів з відповідним зниженням якості викладання та підготовки випускників [7]. Реакція освітньої державної політики була швидкою - були розроблені методи оцінки ефективності вузів. Серед яких були показники балів атестатів, рівень вступного конкурсу та інше. Саме за цими критеріями педагогічні інститути програвали іншим вузам, оскільки набір абітурієнтів відбувався за остаточним принципом. У зв'язку з цим наприкінці XX ст. педагогічні вузи та класичні університети, які здійснювали педагогічну підготовку зіткнулися з дуже серйозними проблемами: наявність розгалуженої мережі вищі, які здійснюють педагогічну підготовку; неконкурентоспроможність означених вищів (спеціальностей) по-

ряд з іншими профільними вузами; остаточний принцип набору абітурієнтів у педагогічні університети; необхідність змін у формах, методах та організаційній структурі педагогічної підготовки відповідно сучасних вимог суспільства, практики та виробництва та ін.

Педагогічна освіта початку XXI ст. продемонструвала усі проблеми, які набула у попередньому етапі. Зміни освітньої політики України були продиктовані: інтеграцією освітнього простору світу; входженням України у освітні процеси Європи; змінами економічних механізмів функціонування всередині держави. Ці основні фактори впливали на зміни структури педагогічної освіти. Стандартизація освіти як інтегративний фактор обумовив зміни підходів до однієї зі ступенів неперервної освіти – вищої професійної освіти в усьому світі. Як один з варіантів рішення структурної перебудови педагогічної освіти було повернення до обговорення концепції університетизації. Якщо у 1991 році асоціація з педагогічної освіти у Європі підкреслювала головну роль університету у підготовці та підвищенні кваліфікації вчителів. То у 2003 році на базі проведених досліджень ЮНЕСКО університетизація розглядається як можлива концепція розробки нової моделі педагогічної освіти у Європі. Однак як засвідчило обговорення концепції розвитку педагогічної освіти в Європі єдності у розумінні процесу університетизації педагогічної освіти не має серед дослідників. Деякі враховують, що класичні університети повинні стати закладами підготовки педагогічних кадрів; інші виказують думку, що головним є співпраця між школами та університетом; інші стверджують, що класичні університети повинні стати дослідними осередками, які створю-

ють освітні програми та впливають на розвиток педагогічної освіти в цілому.

Так, Бордовський Г.А. визначав університетизацію, як «процес розвитку мережі університетів, регіоналізацію більшості університетів, як тенденцію сучасного часу» [1]. Це знайшло своє відображення у кінці 90-х років. Так, у 1990 р. в Україні було сім класичних університетів (Київ, Дніпропетровськ, Харків, Одеса, Львів, Донецьк, Чернівці), згодом з'являється Таврійський університет, університет на Івано-Франківщині, Волині, Миколаєві. Згодом до середини 2000-х р. більшість профільних інститутів за рахунок розширення спеціальностей, отримують звання університету.

Парамонова Т.В. розглядає цей процес у історичному плані, та визначає «університетизацію» як вплив університетів на культурний, політичний та економічний розвиток держави в цілому [8]. Підтвердження цього можна знайти у аналізі освітніх тенденцій, які є основою взаємного політичного, економічного та культурного взаємозв'язку та впливу. Так, на сьогодні в світі виокремлюють три типи регіонів за ознакою взаємного зближення на основі взаємодії освітніх систем. До першого типу відносять регіони, що є генераторами інтеграційних процесів. Це, перш за все, країни Європейського Союзу, такі як Франція, Великобританія, Німеччина, Іспанія, Італія та ін., а також країни-учасниці Болонського процесу. Другий тип складають регіони, що позитивно реагують на інтеграційні процеси. В першу чергу це країни Латинської Америки та Карибського басейну. Регіони третього типу є інертними до інтеграції освітніх процесів. Це стосується більшої частини країн Африки на південь від Сахари (окрім ПАР), низки держав Південної та Південно-Східної Азії, невеликих

острівних країн басейна Тихого та Атлантичного океанів. В світі формується новий, Азійсько-Тихоокеанський регіон – генератор інтеграційних процесів. До нього входять Республіка Корея, Тайвань, Сінгапур, Таїланд та ін. Для цих країн характерні підвищені вимоги до якості навчання й до підготовки кадрів [6].

Більшість дослідників згодні з тим, що процес університетизації може розвиватися у двох напрямках: університети як науково-дослідні центри, координуючі процеси освіти на глобальному рівні; університети, як автономні освітні системи, які ведуть підготовку фахівців за різними напрямками, забезпечуючи певний регіон фахівцями високої кваліфікації відповідно до потреб виробничого комплексу [9; 11].

За загальною тенденцією університет стає суб'єктом підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. Це дозволяє університетизацію розглядати як загальносвітову тенденцію та таку, яка має свої власні історичні коріння.

Наприклад, США у другій половині ХХ ст. майже закінчили реалізацію концепції університетизації педагогічної освіти. Основи сучасної системи вищої педагогічної освіти були закладені у колоніальний період, у якому основні принципи підготовки майбутніх вчителів були запропоновані під впливом англійських, шотландських та німецьких університетів. За дослідженнями Р.Сторра «в історії американської освіти період після 1861 року повинен називатися епохою університетів» [10]. Саме у цей період велика кількість державних коледжів набувають статусу університетів, серед них – Мічиганський, Калифорнійський, Вчительський коледж при Колумбійському університеті та ін. Педагогічна освіта не тільки переміщується у межі

університетів, а й набуває основних принципів університетської освіти – суверенність навчального закладу, свобода та фундаментальність підготовки. З середини ХХ ст. у багатьох університетах США були відкриті аспірантури за багатьма педагогічними напрямками: управління освітою, освітня психологія, освітня соціологія, теорія та практика навчального плану.

У другій половині 90-х років ХХ ст. Китай також інтенсивно включається у процес перебудови системи вищої педагогічної освіти та визначає університетизацію освіти, як можливу концепцію модернізації неперервної педагогічної освіти. У рішенні «Про посилення реформ освіти, всебічного введення якісного виховання» одним з пріоритетні їх напрямків визначено «участь класичних університетів у підготовці вчителів та підвищенні їх кваліфікації, організацію педагогічних інститутів у класичних університетах» [11] З 1999 року університетизація педагогічної освіти розглядається як систематична та планомірна неперервна педагогічна освіта за логікою університету на базі вищих навчальних закладів [4]

Реформи педагогічної освіти кінця 90-х років торкнулися й Канади. У 50-ті роки ХХст. за ініціативою асоціації викладачів Альберти професійна підготовка вчителів були переведена під контроль університетів. Поступово така модель набуває поширення на всій території Канади. На теперішній час підготовка майбутніх вчителів здійснюється тільки в університетах на факультетах педагогіки. Перехід в університетський сектор забезпечив більше свободи у виборі предметів, визначенні об'єму їх вивчення, виборі методів навчання, підвищив вимоги до абітурієнтів факультетів педагогіки, надав можливість майбутньому

вчителю оволодіти не одним а декількома суміжними предметами та забезпечило конкурентоспроможність на ранку праці [2]

До зміни моделі педагогічної освіти на сучасному етапі активно долучилися й держави колишнього радянського союзу. Так, республіка Беларусь розглядає педагогічну освіти як «систему професійно-педагогічної підготовки викладачів різних спеціальностей та профілів, яка має усі ознаки університетської освіти: фундаментальність, універсальність, гуманітарну та науково-дослідну спрямованість» [9]

Визначивши основні зміни у організації педагогічної освіти, можна зробити висновок, що основною проблемою у розбудові нової моделі педагогічної освіти є проблема вибору типу організації педагогічної освіти.

Сучасна система вищої педагогічної освіти України також відчуває на собі значні зміни. Інституційно зберігається стара система педагогічної підготовки: багаторівнева підготовка (бакалавріат - магістратура, що дозволяє студенту обрати профіль та об'єм професійної підготовки), багатоступенчата (отримання вищої освіти на базі професійної). Однак канали отримання вищої педагогічної освіти трансформуються. Педагогічні вищі (університети, інститути, академії) реалізують зміни у рамках змісту, методів підготовки, нових вимог до майбутніх фахівців. Класичні університети на вимоги до законодавчих актів мають зробити вибір у напрямку структурної перебудови педагогічної освіти. Так, прикладом може бути Педагогічний факультет Львівського національного університет імені Івана Франка, який почав своє існування з 2015 року.

Означені структурні перебудови педагогічної освіти автоматично піді-

ймають питання про переваги університетизації педагогічної освіти. Дослідники (Сластенин В.А., Хуторської А.В., Н.В.Беспалов, Г.А.Засобина, Архипова О.В., Невзоров Б.П.).

По-перше, осягаючи предметну науку, студент має можливість більш усвідомленого вибору роду діяльності (наукова, педагогічна та ін.). Педагогічна освіта в класичному університеті допомагає майбутньому фахівцю «готуватися у логіці відповідної науки, а не у логіці того як цю науку донести іншій людині» [1]. Фундаменталізація підготовки формує взаємозв'язок між науковим та професійним світоглядом.

По-друге, система вимог до підготовки в університеті, у більшості ніж у педагогічному університеті, орієнтована на формування у студентів дослідницьких навичок, що є суттєвим фактором адаптації фахівця до швидких змін в умовах сучасного світу. У педагогічному відношенні це формує гнучкість вчителя до інновацій, вміння перебудовувати власну технологію у відповідності до вимог часу.

По-третє, університетська освіта орієнтована на формування у студентів критичного мислення, у той же час освіта у педагогічному вузі орієнтована на засвоєння типових засобів та ме-

тодичних прийомів психолого-педагогічної взаємодії.

Поряд з цим у дискусію долучаються опоненти університетизації. Відмічають: відсутність чіткої орієнтації, морально-психологічної готовності до роботи у навчальному закладі, «розмитість» перспектив по відношенню до майбутньої педагогічної спрямованості; незадовільне співвідношення загальнонаукового, спеціалізованого та психолого-педагогічного блоків (20%-70%-10% навчального часу); більш теоретична спрямованість підготовки та недостатність практикоорієнтованого навчання та ін.

Усі означені переваги та недоліки викривають існуюче протиріччя, яке торкається не тільки педагогічної освіти в класичних університетах, а й актуальне до педагогічних вузів – протиріччя між динамічними потребами суспільства у підготовці висококваліфікованих фахівців-педагогів та станом педагогічної освіти в цілому. Це протиріччя базується на нових соціально-психологічних, педагогічних та методичних вимогах до створення цілісної системи підготовки педагогічних кадрів з наданням відповідного місця як педагогічним так й класичним університетам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бордовский Г.А. Концепции университетского образования в новом тысячелетии / Г.А. Бордовский // Вестник Северо-Западного отделения Российской академии образования. Образование и культура Северо-Запада России
2. Боднар, С.С. Структурные признаки системы непрерывного педагогического образования в Канаде С.С. Боднар // Вестник Челябинского государственного педагогического университета. – 2011. – № 3. – С. 34-45.
3. Важинський І. П. Становлення і розвиток педагогічної освіти в Центральній та Східній Україні (1802–1866 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Важинський І. П. – К., 2002. – 19 с.

4. Гао Ч. Характеристики и современная сущность универсализации педагогического образования / Ч. Гао, И. Лю // Управление современным образованием. – 2014. – № 1. – С. 98-101.
5. Дзюба О. М. Вища освіта в Україні / О. М. Дзюба, В. С. Шан // Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2003. – 688 с.б.
6. Загальні принципи формування систем вищої освіти європейських країн [Електронний ресурс]: Всеукраїнський освітній портал «Острів знань». – 27 грудня, 2004. – Режим доступу: http://ostriv.in.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=392&Itemid=1101
7. Лазарева Ю.В. Классический университет или педагогический ВУЗ: поиск оптимальной институциональной формы обучения студентов педагогических специальностей / Ю.В.Лазарева // Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ» - 2015ю - Том 7 №5 – Режим доступу: <http://naukovedenie.ru/PDF/138PVN515.pdf> DOI: 10.15862/138PVN515
8. Парамонова Т.Б. Историко-региональный компонент в систем интеграции университетского образования: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01/ Т.Ю.Парамонова. – СПб., 1999 - 153 с.
9. Торхова А.В. Издержки универсализации педагогического образования и пути их преодоления / А.В. Торхова // Среднее профессиональное образование. – 2006. – № 8. – С. 54-58.,
10. Усенко Е. Из истории становления высшего педагогического образования США // Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии: материалы I междунар. науч.-практ. конф. № 1. Часть IV. – Новосибирск: СибАК, 2010. – С.129-137
11. Шень Ц. Международный сравнительный анализ универсализации педагогического образования / Ц. Шень. – Фучжоу : Изд-во фучзянского образования, 2008. – 259 с.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bordovsky`j G.A. Konceptsy`y` uny`versy`tetskogo obrazovany`ya v novom tysyachelety`y` / G.A. Bordovsky`j //Vestny`k Severo-Zapadnogo otdeleny`ya Rossy`jskoj akademiy`y` obrzovany`ya. Obrazovany`e y` kul`tura Severo-Zapada Rossy`j`
2. Bodnar, S.S. Strukturnye pry`znaky` sy`stemy nepreryvnogo pedagogy`cheskogo obrazovany`ya v Kanade S.S. Bodnar // Vestny`k Chelyaby`nskogo gosudarstvennogo pedagogy`cheskogo uny`versy`teta. – 2011. – # 3. – S. 34-45.
3. Vazhy`ns`ky`j I. P. Stanovlennyya i rozvy`tok pedagogichnoyi osvity` v Central`nij ta Sxidnij Ukrayini (1802–1866 rr.): avtoref. dy`s. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ped. nauk: 13.00.04 «Teoriya i metody`ka profesijnoyi osvity`» / Vazhy`ns`ky`j I. P. – K., 2002. – 19 s.
4. Gao Ch. Xaraktery`sty`ky` y` sovremennaya sushhnost` uny`versy`ty`zacy`y` pedagogy`cheskogo obrazovany`ya / Ch. Gao, Y`. Lyu // Upravleny`e sovremennym obrazovany`em. – 2014. – # 1. – S. 98-101.

5. Dzyuba O. M. *Vy`shha osvita v Ukraini* / O. M. Dzyuba, V. S. Shan // *Ency`klopediya istoriyi Ukrainy`*: T. 1: A-V / Redkol. : V. A. Smolij (golova) ta in. NAN Ukrainy`. Insty`tut istoriyi Ukrainy`. – K. : V-vo «Naukova dumka», 2003. – 688 s.6.
6. Zagal`ni pry`ncy`py` formuvannya sy`stem vy`shhoyi osvity` yevropejs`ky`x krayin [Elektrony`j resurs]: Vseukrayins`kij osvitnij portal «Ostriv znan`». – 27 grudnya, 2004. – Rezhy`m dostupu: http://ostriv.in.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=392&Itemid=1101
7. Lazareva Yu. V. *Klasy`chesky`j universy`tet y`ly` pedagogy`chesky`j VUZ: poy`sk opty`mal`noj y`nsty`tucy`onal`noj formi obucheny`ya studentov pedagogy`chesky`x special`nostej* / Yu. V. Lazareva // Y`nternet-zhurnal «NAUKOVEDENY`E» - 2015yu - Tom 7 #5 – Rezhy`m dostupu: <http://naukovedenie.ru/PDF/138PVN515.pdf> DOI: 10.15862/138PVN515
8. Paramonova T. B. *Y`story`ko-regy`onal`nij komponent v sy`stem y`ngetracy`y` uny`versy`tetskogo obrazovany`ya: dy`s. ... kand. ped. nauk* : 13.00.01/ T. Yu. Paramonova. – SPb., 1999 - 153 c.
9. Torxova A. V. *Y`zderzhky` uny`versy`ty`zacy`y` pedagogy`cheskogo obrazovany`ya y`puty`y`x preodoleny`ya* / A. V. Torxova // *Srednee professy`onal`noe obrazovany`e*. – 2006. – # 8. – S. 54-58.,
10. Usenko E. *Y`z y`story`y` stanovleny`ya vysshego pedagogy`cheskogo obrazovany`ya SSHA* // *Ly`chnost`, sem`ya y` obshchestvo: voprosy` pedagogy`ky` y`psy`xology`y` : matery`aly I mezhdunar. nauch.-prakt. konf. # 1. Chast` IV*. – Novosy`by`rsk: Sy`bAK, 2010. – S.129-137
11. Shen` Cz. *Mezhdunarodnyj sravny`tel`nyj analy`z uny`versy`ty`zacy`y` pedagogy`cheskogo obrazovany`ya* / Cz. Shen`. – Fuchzhou : Y`zd-vo fuczzyanskogo obrazovany`ya, 2008. – 259 s.